

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-128>

УДК [331.1+331.5] : 338.2

РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ І МОТИВАЦІЙ НЕДЕКЛАРУВАННЯ ПРАЦІ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ, ПРІОРИТЕТИ

REGULATION OF THE LABOUR NON-DECLARATION PROCESSES AND MOTIVATIONS IN UKRAINE: PROBLEMS, PRIORITIES

Богуш Лариса Григорівна

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6196-3781>

Bogush Larysa

Institute for Demography and Problems of Life Quality
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Стаття присвячена дослідженню наслідків недекларування зайнятості та праці для рівня життя і відтворення трудового потенціалу населення, а також обґрунтуванню підходів до регулювання і профілактики сукупності негативних ефектів незадекларованої праці в Україні. Функціонуючи в сферах формальної і тіньової зайнятості, праця без декларування має негативний вплив на наповнення державного і місцевих бюджетів, соціальних фондів загальнообов'язкового страхування, реалізацію державних цілей та механізмів суспільно-економічного розвитку, дотримання соціально-трудова прав, соціального забезпечення і захисту працюючих та населення загалом. Ефективна політика протистояння незадекларованій праці ґрунтується на збалансуванні загальноекономічних, секторальних та галузевих, інспекційних та контролюючих, а також превентивних заходів із залученням уповноважених структур регулювання і моніторингу соціально-трудова відносин, сфери зайнятості та ринку праці, правоохоронних органів, інституцій трипартизму і громадянського суспільства.

Ключові слова: незадекларована праця, робоча сила, рівень життя та відтворення працівників, політика і механізми регулювання зайнятості, інспекція праці.

The purpose of the article is to study the consequences of the employment and labour non-declaration for the population standards of living and working potential reproduction, as well as to substantiate systemic approaches to regulating and preventing the totality of the undeclared labour negative impacts in Ukraine. Functioning in the formal and shadow employment, the undeclared labour has a clear systemic negative impact on the filling of state and local budgets, mandatory state insurance funds (in particular, pension), implementing state goals and mechanisms for socio-economic development, observance of socio-labour rights, social protection of workers and the entire population. On the other hand, working unofficially, colluding with the employer to conceal the legal labour volume and results completely or partially, not declaring the income from entrepreneurship or self-employment, a person increases the amount of available working and living capital, savings and accumulations, improves his life level and standards. The research methodology is based on the generalization, comparison, analysis of factors, manifestations and consequences of the undeclared work for the reproduction and improvement of the population labour potential and employment sphere, as well as on the synthesis of obtained results into approaches for optimizing national policy and practices of tracking and preventing these violations of legislatively approved socio-labour relations. The effective policy against undeclared labour is based on balancing the economy-wide, sectoral and industry-specific, inspection and supervising, as well as preventive measures with the involvement of authorized structures for regulating and monitoring socio-labour relations, the employment sphere and labour market, law enforcement bodies, civil society institutions (including those for trilateral cooperation). Given the trends and features of the undeclared labour in Ukraine, its regulation policy should focus primarily on the mechanisms and levers for identifying and restraining this employment model with a consecutive increase in the share of systemic measures for preventing the undeclared labour and its transforming into the official employment.

Keywords: undeclared labour, workforce, workers' living and reproduction standards, policy and mechanisms for employment regulation, labour inspection.

Постановка проблеми. Як формальна, так і неформальна зайнятість можуть бути сферами функціонування незадекларованої праці, тобто трудової діяльності, яка ведеться на основі домовленостей між робітником і роботодавцем, що зазвичай укладаються без урахування чинних нормативно затверджених стандартів тривалості робочого часу, обсягів і продуктивності, оплати трудової діяльності, та взагалі не передбачають достовірної фінансової звітності щодо виконаних обсягів і досягнутих результатів праці (кількісних, фінансових). Відтак, функціонуючи в сферах формальної і тіньової зайнятості, а також на перетині цих сфер економічної активності населення (в т. ч. у випадку, коли праця фіктивно має вигляд неформальної – некомерційної, громадської, волонтерської діяльності, однак приносить прибуток і працівнику, і роботодавцю), феномен незадекларованої праці має однозначно негативний та системний вплив на реалізацію державних цілей та механізмів соціального забезпечення і захисту, суспільно-економічного розвитку загалом.

З огляду на висвітлені риси, недекларування праці переслідуються державними інституціями, є предметом пильної уваги контролюючих і регулюючих структур, соціально орієнтованої пропаганди і реклами. Визнані національними урядами міжнародні та національні організації (Міжнародна організація праці (МОП), Європейське агентство з питань праці, служби зайнятості країн Європейського макрорегіону, Державна служба України з питань праці, Державна служба статистики України тощо), які працюють у сфері вивчення, нормування, пропагування стандартів зайнятості, оплати праці, трудових процесів, під незадекларованою працею розуміють трудову діяльність без декларування у сфері формальної зайнятості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безпосередній зв'язок між недекларуванням праці, наповненням державного і місцевих бюджетів, державних соціальних фондів загальнообов'язкового страхування робить цей феномен актуальним предметом наукових досліджень. Так, фахівці МОП і вітчизняного Національного інституту стратегічних досліджень виявили характерні ознаки розмежування неформальної зайнятості та праці без декларування, визначили масштаби поширення останньої в Україні, окреслили загальні підходи до її виявлення, подолання і профілактики [1–4]. М. В. Торжевський, Р. В. Павловський обґрунтували можливості

та шляхи імплементації у вітчизняних реаліях досвіду ЄС з протидії незадекларованій праці за напрямками нормативного регулювання соціально-трудова відносин, державного інспектування суб'єктів господарювання [5; 6].

Правові наслідки недекларування праці для робітника, його винаймача, економіки та держави загалом з'ясували О. І. Кисельова, А. В. Доценко, Т. М. Таїрова [7; 8]. І. Г. Савченко, А. Є. Іорданов, І. В. Шевчук, С. В. Онищенко, А. Д. Глушко, О. П. Ківшик, А. А. Соколов розглянули механізми і процеси функціонування незадекларованої праці в тіньовому секторі господарювання, окреслили шляхи детінізації цієї некримінальної економічної активності [9–11].

Деталізовану оцінку кількісно-якісних параметрів, а також мотивацій контингенту населення, залученого до незадекларованої праці на різних етапах суспільно-економічного розвитку України, запропонували С. Williams, J. Round, P. Rodgers, M. Трифонов, А. Приходько [12–14]. К. В. Смирна, Л. В. Страшко розглянули поточні вітчизняні проблеми та перспективи контролю і запобігання праці без декларування з урахуванням потреб посилення економічної безпеки держави, а також впливу низки значущих факторів періоду воєнного стану [15; 16].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Узагальнення цих праць засвідчує потребу: подальшого дослідження сукупності соціальних проявів, поточних ефектів та відділених наслідків недекларування праці; удосконалення державних підходів до виявлення і запобігання відповідним негативам у сферах зайнятості та соціального захисту населення.

Метою статті є: дослідження наслідків недекларування зайнятості та праці для рівня життя і відтворення трудового потенціалу населення; обґрунтування підходів до регулювання і профілактики сукупності негативних ефектів незадекларованої праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практика незадекларованої праці ґрунтується на унормованих (офіційних, у т. ч. маніпулятивних), а також суто тіньових механізмах її виникнення і функціонування у легальному і тіньовому сегментах економіки (останній об'єднує умовно законні види діяльності, які знаходяться поза правовим полем, зокрема, через декларовані «тіньовими» підприємцями нестерпність податкового тягаря та намагання подолати різноманітні адміністративні бар'єри) [1–4; 7; 8; 9].

У широкому розумінні, окрім власне кримінального сектору економіки (тобто кримінальної економічної діяльності з використанням капіталів як кримінального, так і некримінального походження), до секторів економіки, де функціонує незадекларована праця, відносять: сектор домогосподарств (сектор натурального самозабезпечення); сектор неформальний (представлений дрібним виробництвом, послугами, торгівлею); «прихований» сектор легітимних видів економічної діяльності [1; 3; 9–11].

Особливості організації соціально-трудоких відносин при недекларуванні праці, проблеми численних поширених нині форм нестандартних трудових відносин, позикової праці, прихованої і тіньової зайнятості окреслюють їх основні наслідки для рівня і якості життя, соціального забезпечення і захисту осіб, зайнятих як неформально, так і без належного декларування (у т. ч. осіб, трудові доходи яких приховуються з ініціативи працівника або роботодавця) [15; 16]. Ці наслідки є:

кон'юнктурно позитивними для рівня грошових доходів спектру верств, вирівнювання майнової диференціації їх середньо- і низько-доходних сегментів (у т. ч. за тенденцією підвищення грошових доходів найбільш кваліфікованих працівників, їх вирівнювання щодо середніх величин для осіб з найменш конкурентною освітою і кваліфікацією), а також для формального доступу до програм соціального забезпечення і захисту (окрім державного загальнообов'язкового і накопичувального пенсійного страхування), насамперед, у сфері субсидування житлово-комунальних послуг, фінансової і матеріальної допомоги вразливим групам населення;

стратегічно негативними – для доступу до унормованих механізмів соціального захисту із настанням пенсійного віку та випадків непрацездатності (тимчасової, повної, внаслідок професійного або загального захворювання, інвалідизації), а також для індивідуальних стратегій відтворення професійно-кваліфікаційного потенціалу та якості життя домогосподарств, працездатні члени яких працюють здебільшого неформально, отримують зарплату «в конвертах» на умовах тимчасової зайнятості, характеризуються підвищеною професійною і територіальною мобільністю.

Можливість отримання гідної заробітної плати, додаткових заробітків, заощаджень і накопичень, формування та реалізації індивідуального ресурсу задля власної соціально-економічної стійкості, конкурентоспромож-

ності, виживання та маневру в динамічних суспільних умовах є основою принаймні задовільного і гарного соціального самопочуття пересічного індивіда.

Зважаючи на значну кількість незадекларованих працівників серед осіб з професійно-технічною та загальною середньою освітою, низькою кваліфікацією, старших працездатних вікових категорій, що є менш конкурентними на ринку праці, представників найпростіших професій, неформально зайнятих у сільському, лісовому, рибному господарствах, будівництві, оптовій і роздрібній торгівлі, ремонті та обслуговуванні транспортних засобів, промисловості, транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності, діяльності з тимчасового розміщення та організації харчування, а також мешканців сільської місцевості [1; 3; 4; 17], недекларування зайнятості та праці сприяє підвищенню рівня їх економічної активності, а також рівня грошових доходів, у т. ч. щодо відповідних середніх показників у країні (регіоні) та пересічному виді діяльності.

Функція незадекларованої праці в сфері сприяння зростанню доходів та подолання соціального відторгнення найбідніших верств і страт, які оцінюють себе як бідних, повсякчас є соціально значущою. За концепцією відносної депривації, потерпаючи через брак коштів, представники бідних верств зазвичай не в змозі виконувати спектр загальноприйнятих соціальних обов'язків, норм і правил суспільної поведінки, через що опиняються в соціальної ізоляції. В цьому контексті незадекларована праця є важливим механізмом, який використовують бідні домогосподарства і верстви задля подолання соціальної ізоляції та поліпшення власного фінансово-майнового статусу.

Беручи до уваги більшу доступність найманих робочих місць і умов для організації самозайнятості, позитивну оцінку індивідами перспектив автономної та гнучкішої трудової і підприємницької діяльності, територіальні диспропорції у розвитку формальної економіки і ринків праці, неформальний сектор та незадекларована праця залишаються однаково популярними у випадках:

– пошуку доходів і працевлаштування спектром маргіналізованих та дискримінованих груп (молоддю, жінками, пенсіонерами, жителями сільської місцевості та малих містечок, інвалідами, нелегальними трудовими мігрантами), для яких доступ до формального ринку праці може бути ускладнений через

певні інституційні вимоги, у т. ч. у ситуаціях, коли формальний сектор економіки ослаблений для генерації значного попиту на робочу силу;

– свідомого добровільного вибору підприємців і пересічних індивідів, у т. ч. вже офіційно працевлаштованих, з достатньо високим професійно-кваліфікаційним статусом, на користь тінізації власної економічної діяльності (основної, додаткової) та реалізації стратегій її часткового або повного виведення з-під нагляду адміністративних, фіскальних і правоохоронних структур.

Розкриваючи ситуативно позитивний вплив недекларування трудових доходів на рівень життя окремих категорій населення, доцільно зупинитися на чинній практиці надання соціальних пільг і трансфертів. Заробляючи неофіційно та позиціонуючи себе як малозабезпечені, зайняті можуть: отримувати низку видів соціальної допомоги, призначених для вразливих категорій населення (у т. ч. працездатного віку), а також субсидії на оплату житлово-комунальних послуг; користуватися окремими соціальними пільгами (наприклад, правом на пільговий проїзд у громадському приміському та міжміському транспорті – за наявності певних посвідчень, виданих місцевими адміністраціями та іншими уповноваженими державними органами).

Досліджуючи мотивацію зайнятості без належного декларування праці, слід відмітити, що, згідно із широко визнаними висновками низки багаторічних досліджень, шукати такої роботи та підробітків населення України змушує насамперед матеріальна скрута. За М. Трифоновим, більшість зайнятих у неформальному секторі економіки України оцінюють матеріальне становище своїх домогосподарств як бідне (49%) та середнє (46%) [13]. За К. Уільямсом, Дж. Раундом, П. Роджерсом, представники найнижчого за рівнем доходів квартилю домогосподарств становлять понад половину (53%) працюючих у неформальному секторі за наймом та третину (35%) самозайнятих [12].

Неформальна зайнятість і незадекларована праця сприяють збереженню трудового потенціалу, відтворенню професійно-кваліфікаційного рівня, отриманню та поповненню доходів, у т. ч. у випадках гострих проблем життєзабезпечення та навіть елементарного виживання окремих категорій населення і членів їх сімей. Наслідки для реального, споживчого і фінансового секторів як масштабних інституційних трансформацій початку

1990-х рр., так і вітчизняної фінансово-економічної кризи 2014–2017 рр. поширили в суспільстві думки, що незадекларована праця і тіньова економіка, виступаючи наслідком та головним економічним базисом корупції, з іншого боку, слугують компенсатором економічних та фінансових шоків для широких верств населення, малого та середнього бізнесу [1; 12–14].

В результаті явище незадекларованої праці має суперечливий вплив на стан і динаміку нерівності населення України за доходами, сприяючи як згладжуванню відповідної стратифікації серед найбільш бідних, спектру низькодоходних і середньодоходних верств, так і поглибленню фінансово-майнового розшарування співвітчизників у спектрі страт (насамперед, найбільш низько- і високодоходних).

Водночас саме головний бонус неформальної економіки – очікування та перспективи зростання доходів, свобода і невідповідність економічної діяльності – негативно впливають на основний масив соціальних наслідків недекларування праці як для осіб, нею зайнятих, так і для решти населення. Ці наслідки проявляються в:

– обмеженні доступу до спектру видів соціального забезпечення і захисту (пенсійного, при тимчасовій або повній втраті працездатності, гарантованих медичного обслуговування, безоплатної дошкільної і середньої освіти, освітніх послуг професійно-технічних і вищих закладів у рамках державного і регіонального замовлення на підготовку кадрів, матеріально-побутової і соціально-культурної інфраструктурної підтримки місцевих громад тощо) у поточному періоді та на тривалу перспективу;

– відсутності гарантій і механізмів ефективного впливу на умови трудової діяльності, у т. ч. пов'язані з регулярністю оплати праці, тривалістю робочого часу, якістю виробничого середовища, можливостями відпочинку. У порівнянні із штатними працівниками підприємств, зайняті неформально або без належного декларування часто скеровуються на роботи з гіршими умовами праці, нестабільним трудовим режимом та нижчою заробітною платою, що не відшкодовує вимушених (з ініціативи роботодавця) простоїв, понаднормових робіт та не компенсує небезпек виробничого середовища. Часто їм не надається відпустка, у т. ч. додаткова – за шкідливі умови праці [2; 4; 7; 8; 17];

– соціально-поведінкових особливостях життєвих стратегій індивідів, працюючих без

декларування, та членів їх сімей, коли пріоритети ситуативної ненормованої трудової діяльності орієнтують їх на жорсткіше накопичення ресурсів для безпеки виживання в періоди незайнятості, обмежують у плануванні вільного часу і дозвілля, звужують можливості та перспективи відтворення кваліфікаційного рівня, особистісного та професійного розвитку.

Обмеження, які накладає об'єктивний дефіцит суспільних фондів (пенсійного, спектру видів загальнообов'язкового страхування), державного і місцевих бюджетів, що відтворюється внаслідок послідовного недоотримання коштів із соціальних внесків і податків найманих працівників та суб'єктів господарювання, сприяють усталенню спектру проявів соціальної нерівності осіб, працюючих без належного декларування. Це, в свою чергу, ускладнює загальнодержавні та територіальні заходи щодо пом'якшення проблем соціального забезпечення і захисту вразливих категорій населення на тривалу перспективу [15; 16].

На переконання Міністерства економіки України, доходність неформального сектору та незадекларованої праці компенсується низкою системних суспільних проблем, серед яких першість належить, насамперед: негативному впливу значної кількості неформально зайнятого населення на розвиток національного господарства, в т. ч. внаслідок порушення принципу добросовісної конкуренції, обмеження функціонування легального ринку праці; позбавленню працівників, трудові відносини з якими не оформлено у встановленому законодавством порядку, захисту трудових прав та соціальних гарантій [18].

Досвід функціонування вітчизняної системи інспекції праці, на яку нині покладено основні повноваження з виявлення і профілактики випадків незадекларованої праці (зокрема, окреслення масштабу відповідних проблем у ланках економіки), висвітлив фрагментарність інспекційних дій, обмеженість необхідних ресурсів та інструментів як власне цієї служби, так і механізмів та процедур координації її діяльності з іншими зацікавленими інституціями (насамперед, Державною податковою службою, Фондами загальнообов'язкового соціального страхування). З часом компенсація дефіциту робочої сили в Україні за рахунок іноземних працівників потребуватиме тісної взаємодії національної системи інспектування праці із структурами, які виконують функції імміграційної інспекції.

Територіальні органи Державної служби України з питань праці, здійснюючи повноваження у сфері легалізації найманої праці, що кореспондують з низкою питань дотримання податкового законодавства, стикаються з проблемами [2; 4; 6–8; 17]:

- незадовільної визначеності аспектів соціально-трудового шахрайства і демпінгу в національній нормативно-правовій базі;

- поєднання різноманітних практик недекларування праці у окремих суб'єктів господарювання та у видах економічної діяльності (наприклад, у формах: приховування заробітної плати, у т. ч. завдяки зниженню рівня оплати праці в колективному та індивідуальних трудових договорах; неофіційного наймання працівників, які продовжують перебувати на обліку в службах зайнятості, отримуючи допомогу по безробіттю, або осіб без дійсних дозволів на роботу; укладання трудових або цивільно-правових договорів з працівниками під виглядом стажування; використання праці зайнятих у громадських роботах без належної оплати; фіктивного акціонування підприємств з потужною матеріально-технічною базою з переходом у статус мережі дрібніших різнопрофільних суб'єктів господарювання, зокрема, ФОП);

- обмеженості часу, ресурсів, кадрів інспекцій праці для виявлення та розслідування випадків недекларування праці, збору доказів та юридичної інтерпретації можливих правопорушень.

Вітчизняна специфіка проявляється також у вже визнаних експертами та офіційними структурами відмінностях у динаміці тіньової економіки та незадекларованої праці в Україні та розвинутих країнах світу в періоди криз та рецесій глобального і макрорегіонального масштабу [1; 5; 10–12], що зумовлюються головним чином спеціалізацією господарства. У ЄС внаслідок значної сервісної спеціалізації господарства, відповідні ланки якого працевлаштовують основну кількість неофіційно та неформально зайнятих, в роки фінансово-економічних криз спостерігалось зменшення проявів та обсягів недекларування праці. Натомість в Україні в кризові періоди фіксувалося зростання масштабів, урізноманітнення форм недекларування праці через виведення «в тінь» капіталів реального і транспортно-логістичного секторів, індустріального сегменту АПК, а також поживлення процесів тінізації відповідних легально працюючих підприємств.

Діяльність з адміністрування праці зазвичай не стосується добровільного економічного обміну між родичами, знайомими, членами місцевих громад, низки видів самостійної зайнятості (наприклад, із реалізації продукції особистих селянських господарств, приватного садівництва і бджільництва, збирання ягід, грибів, лікарських рослин тощо), соціальних неприбуткових робіт. Водночас, на межі інспекційної та правоохоронної діяльності уповноважених органів перебуває проблематика виявлення та відстеження трудових відносин та цивільно-правових договорів у цих сферах, що може свідчити про фіктивність самозайнятості, волонтерської та іншої громадської активності, завдаючи шкоди державі та соціальному забезпеченню таких неформальних і тіньових працівників.

Відтак до основних напрямів удосконалення діяльності Державної служби України з питань праці щодо виявлення та запобігання практики її недекларування належать:

- систематизація діяльності з підготовки та підвищення кваліфікації інспекторів праці як у сфері нормативно-правових засад гарантування гідних умов зайнятості, так і щодо ознак та ситуацій можливого прояву незадекларованої праці у певних ланках економіки і громадах;

- удосконалення методик виявлення випадків незадекларованої праці, а також розрахунку і призначення відповідних штрафів та покарань;

- перегляд підходів до планування та проведення інспекційних відвідувань з метою забезпечення достатньої уваги тематичним питанням при кожному відвідуванні суб'єктів господарювання і їх виробничої бази навіть у випадках, коли головна мета візитів полягає не у виявленні незадекларованої праці [2; 6];

- активізація освітніх та рекламних функцій територіальних органів служби з питань праці з метою підвищення обізнаності роботодавців, адміністрацій суб'єктів господарювання, найманих працівників щодо: правил декларування профільної і допоміжної діяльності; ефективних засобів дотримання відповідних правових норм у межах своєї господарської та виробничої компетенції; легальних можливостей уникнення або урегулювання ситуацій із застосуванням незадекларованої праці;

- розширення повноважень і функцій з адміністрації праці щодо окремих категорій зайнятих, а саме: працівників, які не є найманими (самозайнятими, низки домашніх

працівників); мігрантів (транскордонних і внутрішніх, зокрема з числа внутрішньо переміщених осіб); найманих працівників у ланках економіки, де, згідно із досвідом розвинутих країн світу і ЄС, трудова діяльність часто має ознаки примусової експлуатації та значного порушення прав людини (хатні роботи, сільське господарство, будівництво, різноманітні роботи в морі, у т. ч. виконувані висококваліфікованими працівниками) [2, с. 14];

- опрацювання процедур виконання уповноваженими органами функцій адміністрування праці в умовах об'єктивного ускладнення доступу інспекторів до виробничої бази та робочих місць зайнятих (зокрема, на території домогосподарств, що використовують працю підсобних і домашніх працівників, у секторі морських і річкових вантажних та пасажирських перевезень, де відвідування залежить від згоди роботодавця або наявності ордеру) [2, с. 14];

- активізація практики використання ЗМІ з метою поширення інформації про правові зобов'язання роботодавців і працівників у сфері справедливого декларування праці, а також оприлюднення результатів контролюючих заходів, у т. ч. щодо розміру накладених штрафних санкцій.

Ефективними методами інспектування праці, широко визнаними в світі, є: рейди на виробництва без попередження адміністрації, у т. ч. у взаємодії з правоохоронними органами; перевірка та юридична експертиза документів суб'єктів господарювання (зокрема, з питань обґрунтованості використання службових приміщень і виробничої матеріально-технічної бази, службових пільг – автотранспорту, талонів на паливо, кредитних карток, певних ваучерів на придбання товарів і послуг, а також компенсації вартості відряджень – транспортних витрат, добових тощо); сертифікація підприємств; ідентифікація працівників на робочому місці; застосування спеціальних методик інтерв'ювання найманих працівників та роботодавців; виконання функцій профілактики недекларування праці через проведення тематичних інформаційно-освітніх співбесід з адміністрацією і персоналом суб'єктів господарювання.

Сукупність засобів інспектування праці може реалізовувати низку стратегій Державної служби України з питань праці щодо виявлення та запобігання її недекларуванню за: окремими секторами (галузями) економіки; специфічними виробничо-економічними групами як суб'єктів господарювання, так і зайня-

тих; низкою конкретних проявів (зарплата «в конвертах», необлікований робочий час, фіктивна зайнятість і самозайнятість, фальшиві стажування, ухилення від обов'язкових соціальних виплат тощо); територіальним розосередженням (в окремих регіонах, громадах різної людності та господарської спеціалізації, а також транскордонної орієнтації – зокрема, в рамках підрядних та субпідрядних послуг для іноземних і транскордонних компаній та корпорацій).

Найдієвіші заходи в сфері стримування практики незадекларованої праці, покарання за недотримання чинного законодавства, які були рекомендовані Україні експертами ЄС та МОП, стосуються [3, с. 82–83; 4]:

- перегляду системи грошових санкцій, зокрема, шляхом ревізії форми, використовуваної для обчислення розміру штрафів;

- запровадження додаткових санкцій за недотримання чинного законодавства, безпосередньо пов'язаних із життєво важливими інтересами роботодавців (як-от: передача державі об'єктів і активів, що належать суб'єкту господарювання, поміченому в порушеннях; заборона роботи у певних видах діяльності, провадження яких залежить від державного дозволу чи схвалення державним органом; позбавлення прав на субсидію або допомогу, що надається державними службами, на участь у торгових ярмарках чи ринках, тендерах на укладання контрактів чи підрядів на виконання робіт, постачання товарів і послуг державі; позбавлення доступу до участі в урядових програмах, пільгових банківських кредитів, програм міжнародної допомоги, інфраструктурної підтримки тощо; закриття підприємства / закладу, діяльність якого вимагає дозволу чи ліцензії адміністративного органу; призупинення чинності дозволів і ліцензій; впровадження практики індивідуальної реєстрації суб'єкта господарювання, відповідального за порушення).

Висновки. Недекларування праці має суперечливий вплив на рівень життя та відтворення трудового потенціалу суспільства, територіальних громад, індивідів. Працюючи неофіційно, змовляючись з роботодавцем приховувати повністю чи частково обсяги і результати офіційної праці, не декларуючи власні доходи від підприємництва або самозайнятості, індивід збільшує обсяг доступних оборотних коштів, накопичень і заощаджень, поліпшує рівень свого життя. З іншого боку, поширення такої зайнятості погіршує для залучених до неї осіб і їх співгромадян мож-

ливості та перспективи доступу до гарантованих оплати праці, соціально-трудова умов, низки соціальних благ і послуг, пенсійного забезпечення. Відсутність у праці без декларування чітких часових розпорядків та унормованих соціально-трудова гарантій змушує зайнятих нею осіб жорсткіше накопичувати та економити здобуті доходи, обмежуючи себе та членів своїх родин у низці витрат (у т. ч. на суспільно необхідні послуги).

Складність незадекларованої праці як соціально-економічного феномену індустріальних та постіндустріальних спільнот сучасного глобалізованого світу та моделі зайнятості значної кількості населення з великою кількістю ознак та причин обумовлює провідний критерій формування і реалізації ефективної політики та окремих заходів щодо протистояння їй (запобігання, виявлення, пом'якшення, усунення проявів і наслідків). Цей критерій полягає в збалансуванні загальноекономічних, секторальних та галузевих, інспекційних та контролюючих, а також превентивних заходів (у т. ч. в царині соціальної реклами) із залученням уповноважених структур регулювання і моніторингу соціально-трудова відносин, сфери зайнятості та ринку праці, правоохоронних органів, інституцій трипартизму і громадянського суспільства.

Зважаючи на тенденції та особливості поширення незадекларованої праці в Україні (зокрема, у формальній економіці та її експортоорієнтованих ланках), політика її регулювання має передусім акцентуватися на механізмах і важелях виявлення та стримування цієї моделі зайнятості з послідовним нарощуванням частки системних заходів щодо недопущення і перетворення незадекларованої праці на офіційну зайнятість. Головним орієнтиром подібної політики справедливого декларування праці вітчизняні та іноземні експерти вважають одночасне зменшення привабливості незадекларованої праці як для роботодавців, так і для працівників (найманих, самозайнятих).

Окрім посилення боротьби з тінізацією економіки та реалізації антициклічної соціальної політики, системна діяльність із забезпечення справедливого адміністрування зайнятості потребує корегування повноважень і методик служби інспектування праці у сфері виявлення порушень, пов'язаних із її недекларуванням, у середовищі великого і середнього бізнесу, а також агенцій, які надають послуги добору, рекрутингу кадрів та посередництва у їх працевлаштуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання. Київ .: НІСД, 2011. 32 с.
2. Інспекція праці та незадекларована праця в ЄС. Проект EC GLO/12/24/ЕЕС, Стратегії інспекції праці для боротьби з незадекларованою працею в Європі. Женева : МОП, 2013. 77 с.
3. Незадекларована праця в Україні: характер, масштаби та шляхи її подолання. ЄС – МОП, 2018. 89 с.
4. Національний план спільних дій щодо зниження рівня незадекларованої праці на 2021 рік. МОП, 2021. URL: https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/projects/declared-work-ukraine/WCMS_804004/lang--uk/index.htm (дата звернення: 29.01.2025).
5. Торжевський М. В. Протидія незадекларованій праці в країнах Європейського Союзу. Досвід для України. *Ефективна економіка*. 2016. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5158> (дата звернення: 29.01.2025).
6. Павловський Р. В. Досвід організації і функціонування системи інспектування праці в країнах ЄС. *Наукові перспективи*. 2022. № 1 (19). С. 202–212.
7. Кисельова О. І., Доценко А. В. Проблема неформальних трудових відносин в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 326–328.
8. Таїрова Т. М. Незадекларована праця та її правові наслідки. *Проблеми охорони праці в Україні*. 2023. Вип. 39 (1–2). С. 73–81.
9. Савченко І. Г., Іорданов А. Є. Тіньовий сектор економіки України: аналіз стану та напрями детінізації. *Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси*. 2012. № 3. С. 107–116.
10. Шевчук І. В. Тіньова економіка як загроза безпеці України в економічній сфері. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1176> (дата звернення: 29.01.2025).
11. Onyshchenko S.V., Hlushko A.D., Kivshyk O.P., Sokolov A.A. The shadow economy as a threat to the economic security of the state. *Economics of development*. 2021. Вип. 20 (4). С. 24–30.
12. Williams C., Round J., Rodgers P. Explaining the normality of informal employment in Ukraine: a product of exit or exclusion? *American journal of economics and sociology*. 2011. № 70 (3). P. 729–755.
13. Трифонов М. Неформальна зайнятість населення України: кількісний та якісний виміри. *Спільне*. 13.05.2015. URL: <https://commons.com.ua/uk/neformalna-zajnyatist-naselennya/> (дата звернення: 29.01.2025).
14. Приходько А. После шторма: перспективы украинской экономики в 2017 году. *LIGA.net*. 27.12.2016. URL: <https://finance.liga.net/ekonomika/opinion/posle-shtorma-perspektivy-ukrainskoj-ekonomiki-v-2017-godu> (дата звернення: 29.01.2025).
15. Смирна К.В. Проблеми поширення тіньової зайнятості та її вплив на економічну безпеку держави. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: Економіка та управління*. 2023. № 10. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-10-03-02>
16. Страшко Л. В. Проблеми та перспективи подолання явища незадекларованої праці в Україні. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2023. Вип. 36. С. 123–129.
17. Незадекларована праця в Україні – погано для всіх. *Державна служба України з питань праці*. URL: <https://dsp.gov.ua/podolannia-nelehalnoi-zainiatosti/nezadeklarovana-pratsia-v-ukraini-pohano-dlia-vsikh/> (дата звернення: 29.01.2025).
18. Аналіз регуляторного впливу до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про працю». *Міністерство економіки України*. 31.03.2022. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c29e8b6a-5dc3-4923-97de-cba293a83c35&title=ProektZakonuUkrainiproVnesenniaZminDoDeiakikhZakonodavchikhAktivUkrainiSchodoPorjadkuDerzhavnogoNagliadu-kontroliu-ZaDoderzhanniamZakonodavstvaProPratsiu> (дата звернення: 29.01.2025).

REFERENCES:

1. National Institute for Strategic Studies (2011) Tinova ekonomika v Ukraini: masshtaby ta napriamy podolannia [The shadow economy in Ukraine: the scope and ways to overcome it]. Kyiv, 32 p. (in Ukrainian)
2. ILO (2013) Inspektiia pratsi ta nezadeklarovana pratsia v YeS. Proekt EC GLO/12/24/ЕЕС, Stratehii inspekt-sii pratsi dlia borotby z nezadeklarovanoi pratsieiu v Yevropi [Labour inspection and undeclared work in the EU. Project of EC GLO/12/24/ЕЕС, Strategy for labour inspection to combat undeclared work in Europe]. Geneva, 77 p. (in Ukrainian)
3. EU – ILO (2018) *Nezadeklarovana pratsya v Ukrayini: kharakter, masshtaby ta shlyakhy yiyi podolannya* [Undeclared work in Ukraine: nature, scope and ways of its overcoming]. 89 p. (in Ukrainian)

4. ILO (2021) *Natsionalnyy plan spilnykh diy shchodo znyzhennya rivnya nezadeklarovanoi pratsi na 2021 rik* [National plan of joint actions to reduce the undeclared work level for 2021]. Available at: https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/projects/declared-work-ukraine/WCMS_804004/lang-uk/index.htm (accessed January, 29 2025). (in Ukrainian)
5. Torzhevskiy M. V. (2016) *Protydiia nezadeklarovanii pratsi v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu. Dosvid dlia Ukrainy* [Counteraction of underdeclared work in the European Union. The experience for Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, no. 9. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5158> (accessed January, 29 2025). (in Ukrainian)
6. Pavlovskiy R. V. (2022) *Dosvid orhanizatsii i funktsionuvannia systemy inspektuvannia pratsi v krainakh YeS* [Experience of organization and functioning of the labour inspection system in EU countries]. *Naukovi perspektyvy*, no. 1 (9), pp. 202–212. (in Ukrainian)
7. Kyselova O. I., Dotsenko A. V. (2021) *Problema neformalnykh trudovykh vidnosyn v Ukraini* [The problem of informal labour relations in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, no. 4, pp. 326–328. (in Ukrainian)
8. Tairova T. M. (2023) *Nezadeklarovana pratsia ta yii pravovi naslidky* [Undeclared work and its legal consequences]. *Problemy okhorony pratsi v Ukraini*, vol. 39 (1–2), pp. 73–81. (in Ukrainian)
9. Savchenko I. H., Iordanov A. E. (2012) *Tinovy sektor ekonomiky Ukrainy: analiz stanu ta napriamy detinizatsii* [The shadow sector of the economy of Ukraine: analysis of current situation and directions of out-shadowing]. *Zovnishnia torhivlia: pravo, ekonomika, finansy*, no. 3, pp. 107–116. (in Ukrainian)
10. Shevchuk I. V. (2016) *Tinova ekonomika yak zahroza bezpetsi Ukrainy v ekonomichnii sferi* [The shadow economy as a threat to the security of Ukraine in the economic sphere]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, no. 12. (in Ukrainian) Available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1176> (accessed January, 29 2025).
11. Onyshchenko S. V., Hlushko A. D., Kivshyk O. P., Sokolov A. A. (2021) *The shadow economy as a threat to the economic security of the state*. *Economics of Development*, vol. 20 (4), pp. 24–30.
12. Williams C., Round J., Rodgers P. (2011) *Explaining the normality of informal employment in Ukraine: a product of exit or exclusion?* *American Journal of Economics and Sociology*, vol. 70 (3), pp. 729–755.
13. Tryfonov M. (2015) *Neformalna zainiatist naseleння Ukrainy: kilkisnyi ta yakisnyi vymiry* [Informal employment of the population of Ukraine: quantitative and qualitative dimensions]. *Commons*. Available at: <https://commons.com.ua/uk/neformalna-zajnyatist-naseleння/> (accessed January, 29 2025). (in Ukrainian)
14. Prihodko A. (2016) *Posle shtorma: perspektyvy ukrainskoy jekonomiki v 2017 godu* [After the storm: Prospects for the Ukrainian economy in 2017]. *LIGA.net*. (Available at: <https://finance.liga.net/ekonomika/opinion/posle-shtorma-perspektyvy-ukrainskoy-ekonomiki-v-2017-godu> (accessed January, 29 2025). in Russian)
15. Smyrna K. V. (2023) *Problemy poshyrennia tinovoi zainiatosti ta yii vplyv na ekonomichnu bezpeku derzhavy* [Problems of the spread of shadow employment and its impact on the economic security of the state]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriya: Ekonomika ta upravlinnia*, no. 10. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-10-03-02> (in Ukrainian)
16. Strashko L. V. (2023) *Problemy ta perspektyvy podolannia yavlyshcha nezadeklarovanoi pratsi v Ukraini* [Problems and prospects of overcoming the phenomenon of undeclared labour in Ukraine]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini*, vol. 36, pp. 123–129. (in Ukrainian)
17. State Labour Service of Ukraine (2024) *Nezadeklarovana pratsya v Ukrayini – pohano dlya vsikh* [Undeclared work in Ukraine is bad for all]. Available at: <https://dsp.gov.ua/podolannia-nelehalnoi-zainiatosti/nezadeklarovana-pratsia-v-ukraini-pohano-dlia-vsikh/> (accessed January, 29 2025). (in Ukrainian)
18. Ministry of Economy of Ukraine (2022) *Analiz rehuliatornoho vplyvu do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiaknykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo poriadku derzhavnogo nahliadu (kontroliu) za doderzhanniam zakonodavstva pro pratsiu»* [Analysis of the regulatory impact on the draft Law of Ukraine “On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the procedure for state supervision (control) of observance of labour legislation”]. (Available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c29e-8b6a-5dc3-4923-97de-cba293a83c35&title=ProektZakonuUkrainiproVnesenniaZminDoDeiaknykhZakonodavchykhAktivUkrainiSchodoPoriadkuDerzhavnogoNagliadu-kontroliu-ZaDoderzhanniamZakonodavstvaProPratsiu> (accessed January, 29 2025). in Ukrainian)